

dr hab. Stanisław Fel, prof. KUL
Instytut Socjologii KUL

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Marzeny Majer, *Spoleczny charakter procesów produkcyjnych i ocena ich wpływu na jakość życia. Studium socjologiczne na przykładzie sektora górnictwa węgla kamiennego* (Katowice 2017, ss. 393), napisanej pod kierunkiem prof. Marka S. Szczepańskiego oraz promotora pomocniczego dr Magdaleny Pilat-Borcuch

Skutki kryzysu finansowego z 2007 roku przyczyniły się między innymi do wzrostu zainteresowania, tak praktyków życia gospodarczego jak i uczonych, społecznym wymiarem gospodarki. Z większą intensywnością zaczęto prowadzić dociekania naukowe zmierzające do poszukiwania odpowiedzi na pytanie o ostateczny cel gospodarki, odpowiedzialność społeczną podmiotów gospodarczych, społeczne zakorzenienie gospodarki i jej związek z poziomem życia ludzi. Okoliczności te dla socjologii oznaczały renesans jej subdyscypliny – socjologii gospodarki, ale też wyzwanie do podjęcia eksploracji nowych obszarów badawczych, obejmujących gospodarkę w szerszym, pozaekonomicznym kontekście jej funkcjonowania, między innymi otoczenia społecznego i środowiska naturalnego.

Problem badawczy i struktura pracy

Powyższe wyzwanie podjęła Pani mgr Marzena Majer w swojej dysertacji doktorskiej poszukując odpowiedzi na tytułowe pytanie o oddziaływanie procesów produkcyjnych w sektorze górnictwa węgla kamiennego na jakość życia w ocenie wybranych grup interesariuszy. Już tutaj ujawnia się zatem nowatorski charakter pracy polegający na podjęciu zagadnienia aktualnego, zbadanego jeszcze w niewielkim zakresie, a przy tym o sporym znaczeniu społecznym. Tak sformułowany temat badawczy Doktorantka rozwiązuje w pracy składającej się ze wstępu, siedmiu rozdziałów, podsumowania wyników badań, wniosków końcowych, bibliografii, spisu tabel i załączników. Praca ma klasyczną dla empirycznej pracy socjologicznej

podstawową strukturę składającą się z części teoretycznej, metodologicznej i zawierającej wyniki badań.

W liczącym pięć stron wstępie Autorka klarownie przedkłada swój zamysł badawczy. Umiejętnie umieszcza problem badawczy w szerokim kontekście różnych paradygmatów badawczych, klarownie wyjaśniając sposób rozumienia kluczowych kategorii oraz precyzując swoje podejście przy jego rozwiązywaniu. Ujawnia się przy szeroka wiedza Doktorantki swobodnie prowadzącej wywód i wydobywającej interesujące ją wątki z poszczególnych teorii i subdyscyplin socjologicznych, koncepcji społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw, idei zrównoważonego rozwoju oraz technik badawczych z zakresu pomiaru jakości życia.

W obejmującym dwadzieścia cztery strony rozdziale 1. zatytułowanym *Gospodarka a rozwój społeczny* zawierającym implicite dwie części - jedną poświęconą teoriom rozwoju formułowanym na gruncie socjologii, drugą zaś koncepcji zrównoważonego rozwoju. Doktorantka kompetentnie przedstawia wiodące socjologiczne teorie rozwoju konsekwentnie prowadząc wątek rozwoju pozaekonomicznego. W konkluzji opowiada się za umiarkowaną wersją rozwoju endogennego. Po czym płynnie przechodzi do krytycznej analizy idei zrównoważonego rozwoju. Także tutaj przekonująco uzasadnia preferowane przez siebie podejście unikające niekiedy silnie nacechowanych ideologicznie skrajności jak ekocentryzm w różnych odmianach (biocentryzm, patocentryzm). Wywód kończy sformułowaniem stanowiska polegającego na takim rozumieniu rozwoju, który równoważy trzy podstawowe obszary funkcjonowania człowieka – społeczny, ekonomiczny i przyrodniczy. W wyważony sposób preferuje umiarkowane antropocentryczne ujęcie zrównoważonego rozwoju. Na koniec prezentuje sposoby aplikacji idei zrównoważonego rozwoju w działalności przedsiębiorstw. Przy tym konsekwentnie pozostaje przy perspektywie socjologicznej, chyba świadomie unikając sięgania do dość bogatych zasobów bibliograficznych ujmujących tę problematykę w paradygmacie CSR dość intensywnie eksploatowanym między innymi w naukach o zarządzaniu i etyce biznesu.

Treść obejmującego dwadzieścia dwie strony rozdziału 2. *Przedsiębiorstwa i procesy produkcji jako część życia ogólnospolecznego* zawiera teoretyczne analizy

dotyczące społecznego zakorzenienia współczesnego przedsiębiorstwa jako podstawowej jednostki gospodarki. Za emanację tego społecznego zanurzenia Pani mgr Marzena Majer uznaje świadomość ekonomiczną społeczeństwa nazywaną przez nią „wyobraźnią ekonomiczną”, na którą składa się szereg elementów, między innymi wiedza dotycząca różnych aspektów gospodarki, a zwłaszcza skutków społecznego postrzegania procesów produkcyjnych przez różne grupy interesariuszy przedsiębiorstw. Na ten blok analiz składają się zagadnienia usieciowienia współczesnych przedsiębiorstw, wspomniana wyobraźnia ekonomiczna analizowana przez kategorię interesariuszy oraz ich relacji wzajemnej i z przedsiębiorstwem za pomocą paradygmatu konsensusu i konfliktu.

W liczącym dwadzieścia trzy strony rozdziale 3. noszącym tytuł *Procesy produkcji a poprawa jakości życia jako cel rozwoju zrównoważonego* Doktorantka najpierw sprawnie określa sposób rozumienia tytułowej kategorii jakości życia w kontekście poziomu życia, dobrobytu i dobrostanu, a następnie kompetentnie zarysowuje złożoność problematyki pomiaru jakości życia, by na koniec opowiedziawszy się za techniką Społecznej Oceny Cyklu Życia (*Social Life Cycle Assessment - SLCA*) autorstwa Adreasa Citrotha i Juliane Franze (zastosowaną przez nich m.in. przy badaniu cyklu życia notebooka marki Asus) uzasadnić i dokonać jej adaptacji na potrzeby realizowanego projektu badawczego.

Rozdział 4. *Charakterystyka sektora górnictwa węgla kamiennego – przedsiębiorstwa wydobywcze i ich grupy interesariuszy* liczący jedenaście stron zawiera prezentację tytułowych przedsiębiorstw wydobywczych w aspekcie będących przedmiotem równoważenia wymiarów: ekonomicznego, społecznego i ekologicznego oraz celowo dokonaną selekcję interesariuszy wewnętrznych i zewnętrznych. Czytelność prezentacji wzmacnia m.in. jej tabelaryczna forma. Dobór interesariuszy wychodzący od charakterystycznego dla CSR katalogu, tutaj zaczerpniętego z wytycznych SLCA, legitymizowany jej klarowną argumentacją Doktorantki.

Doktorantka w obejmującym piętnaście stron rozdziale 5. *Metodologia badań* przedstawia klasyczne dla socjologicznych badań empirycznych elementy procesu badawczego: problem, pytania badawcze, hipotezy oraz metody, techniki, narzędzia badawcze i opis doboru próby. Badania zaprojektowano dwuetapowo, przy czym na

pierwszym etapie miały one charakter ilościowy, zaś na drugim jakościowy. Dostrzec tu można umiejętne wykorzystanie logiki stosowanej w badaniach społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw. Źródło stanowiły także dane zastane – Doktorantka przekonująco uzasadnia kryterium doboru poddawanych analizie dokumentów.

W rozdziale 6. zatytułowanym *Zakresy i sposób prowadzenia ocen wpływu procesów produkcyjnych na jakość życia – wyniki I etapu badań w sektorze górnictwa węgla kamiennego* na osiemdziesięciu stronach przedstawiono opis procesu badawczego oraz analizę uzyskanych wyników. Kluczem strukturyzującym społeczne aspekty zakresów oceny wpływu działalności kopalń stanowi pięć obszarów reprezentowanych przez wyłonione kategorie interesariuszy wewnętrznych i zewnętrznych.

W liczącym sto szesnaście stron rozdziale 7. *Ocena wpływu procesów produkcyjnych na jakość życia w wymiarze społecznym – wyniki II etapu badań w sektorze górnictwa węgla kamiennego* Doktorantka po przedstawieniu założeń przyjętego modelu oceny wpływu procesów produkcyjnych na jakość życia dokonuje analizy wyników badań II etapu. Kluczem strukturyzującym przedstawiane wyniki badań oceny działania przedsiębiorstw górniczych z perspektywy głównych grup interesariuszy są pracownicy, społeczności lokalne, społeczeństwa, konsumenci i uczestnicy łańcucha wartości. Cennym elementem tej części pracy jest ustalenie kwestii problemowych („gorących punktów) stanowiących podstawę do formułowania rekomendacji.

Główny korpus dysertacji wieńczy *Podsumowanie wyników badań* oraz *Wnioski końcowe*. Syntetycznego podsumowania wyników swoich dociekań Doktorantka dokonała w zwięźle ujętych w 33 punktach. Wnioski końcowe przedstawione w podobnej do podsumowania formule nie dotyczą tylko samego procesu badawczego, gdyż obok spostrzeżeń z tego zakresu, zostały one sformułowane w postaci rekomendacji mogących służyć udoskonaleniu funkcjonowania zakorzenionego społecznie życia gospodarczego.

Licząca 162 pozycje *Bibliografia* zawiera spis zarówno wykorzystanej w pracy interdyscyplinarnej literatury przedmiotu jak i eksplorowanych źródeł. Doktorantka sporządziła również spis tabel umieszczonych w treści rozprawy oraz zamieściła osiem

obszernych załączników zawierających szereg elementów procesu badawczego, m.in. tabele wskaźników, narzędzia badawcze i ujęte tabelarycznie wyniki obliczeń statystycznych.

Ocena formalnej strony pracy

Praca napisana jest komunikatywnym, potoczystym językiem. Sprawia to, że czyta się ją z przyjemnością. Wykresy, tabele i bibliografia sporządzone zostały bardzo starannie. Także przypisy zostały sporządzone prawidłowo, zgodnie z przyjętym systemem. Tylko sporadycznie znaleźć można w pracy „literówki”. Podsumowując ocenę formalnej strony pracy i jej konstrukcji można stwierdzić, że Autorka nadała jej klarowną, logiczną strukturę. Poszczególnym elementom struktury nadała dobrze sformułowane i odpowiadające zawartości tytuły, co czyni ją bardzo czytelną.

Merytoryczna ocena rozprawy

Prawodawca w art. 13.1 ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym z dnia 14.03.2003 r. nakłada na recenzenta rozprawy doktorskiej obowiązek jej oceny dotyczący: 1) wykazywania ogólnej wiedzy teoretycznej kandydata w danej dyscyplinie naukowej, 2) umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez kandydata, 3) oryginalności rozwiązania problemu naukowego.

Lektura teoretycznej części pracy pozwala ukształtować przekonanie o wysokich kompetencjach mgr Marzeny Majer w tym zakresie. Wykazuje się ona obszerną interdyscyplinarną wiedzą dotyczącą społecznego kontekstu funkcjonowania gospodarki. Konsekwentnie pozostając przy socjologicznym paradygmacie narracji badanych problemów swobodnie porusza się zarówno na gruncie kilku subdyscyplin socjologicznych (socjologia rozwoju, gospodarki, sieci), jak i w problematyce zrównoważonego rozwoju, ekologii, społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw, badań nad jakością życia. Klarowne wywody pokazują dużą pewność, z jaką Doktorantka porusza się w bogatym materiale, umiejętnie go interpretując. Zaznaczyć trzeba, że w wielu tych obszarach przemierza jeszcze mało przetarte szlaki. Chociażby socjologia środowiska i zrównoważonego rozwoju jest subdyscypliną stawiającą dopiero pierwsze samodzielne kroki, czego instytucjonalnym przejawem jest publikacja

zaledwie przed dwoma laty (w 2015 roku) pierwszego numeru periodyku „Soziologie und Nachhaltigkeit”, czy utworzenia w 2017 roku w ramach PTS sekcji socjologii środowiska. Kompetencje teoretyczne Doktorantki są w tak dalece ugruntowane, że nie pozostaje ona na przytoczeniu aktualnego stanu wiedzy, lecz w sposób charakterystyczny dla dojrzałych uczonych suwerennie formułuje swoje stanowisko, merytorycznie je uzasadniając. Dotyczy to między innymi sposobu rozumienia sieciowości, zrównoważonego rozwoju czy jakości życia. Stanowiska te formułowane w poszczególnych kwestiach szczegółowych układają się w spójny pogląd stanowiący teoretyczny koncept, na którym stabilnie opiera się podjęty projekt badawczy.

Projekt badawczy został tak ambitnie zakrojony, że początkowo może budzić zaniepokojenie o możliwość jego realizacji. Nie można było go urzeczywistnić, jak to się często zdarza, za pomocą wielokrotnie już stosowanych i ewentualnie doskonalonych modeli badawczych. Doktorantka wyznaczając sobie oryginalny cel badawczy, wymagający uwzględnienia wielu heterogenicznych komponentów, wybrała trudniejszą drogę samodzielnego konstruowania narzędzi umożliwiających jego w miarę pełną realizację. Lektura dysertacji pozwala z przekonaniem stwierdzić, że bardzo dobrze sprostała ambitnie wyznaczonym celom. W procesie adaptacji narzędzia SLCA ujawniła wysoką kompetencję metodologiczną umiejętnie akomodując to narzędzie do potrzeb realizacji swojego projektu badawczego. Doktorantka przekonująco uzasadnia poszczególne posunięcia procesu dostosowania. Zarówno na etapie operacjonalizacji jak i realizacji badań Doktorantka wykazała się rozeznaniem w szerokim spektrum narzędzi badawczych oraz statystycznych, a także umiejętnością sprawnego posługiwania się nimi. W tym aspekcie mgr Marzena Majer jawi się jako kompetentna badaczka swobodnie stosująca współczesne instrumenty rzemiosła socjologicznego. Obok wspomnianej wiedzy metodologicznej na podkreślenie zasługuje przyczynek Doktorantki do działań zmierzających do wykreowania standardów pomiaru ocen społecznego aspektu wpływu procesów produkcyjnych na jakość życia. W recenzowanej pracy nie ujawnia się wyraźna predylekcja Autorki do teorii lub do empirii, co w przypadku niektórych prac, dokonuje się wzmocnieniem jednej kategorii kosztem drugiej. Doktorantka mocno opiera się na obydwu filarach potrzebnych do kompetentnego i rzetelnego prowadzenia badań.

Rozprawę doktorską oceniam wysoko. Jej Autorka wykazała się kilkoma przymiotami, które powinny cechować badacza na poziomie doktorskim. Dobrze opanowała warsztat służący do prowadzenia socjologicznych badań empirycznych. Ujawniło się to nie tylko na poziomie wiedzy teoretycznej i opanowania metodologii oraz metod badawczych. Nabycie wspomnianej wiedzy, umiejętności i kompetencji wymagało dużej pracowitości, ale też zdolności organizacyjnych, bez których przeprowadzenie tego typu badań nie byłoby możliwe. Doktorantka eksplorowała trudny obszar badawczy wymagający współpracy osób zaangażowanych w działania biznesowe, które zwykle cechuje niska skłonność do udziału w badaniach i udostępniania danych dotyczących funkcjonowania firm. Recenzowana rozprawa jest świadectwem, że Pani mgr Marzena Majer potrafi kompetentnie projektować i organizować badania, przeprowadzać wieloaspektowe analizy oraz sprawnie przedstawiać ich wyniki. Nie oznacza to, że praca jest wolna od jakichkolwiek mankamentów. Jednak ich znikoma waga dla oceny całości dysertacji - z jednej strony, oraz ich „nieuniknioność” w prawie każdym tego typu przedsięwzięciu badawczym - z drugiej strony, sprawia, że nie mają one znaczenia w ostatecznej ocenie dysertacji.

Konkluzja

Oceniana praca doktorska wnosi wkład w socjologiczną, aspektową diagnozę oddziaływania procesów produkcyjnych (w tym wypadku kopalń węgla kamiennego) na jakość życia ludzi. Praca ma sporą wartość poznawczą i aplikacyjną. Jej wyniki mogą być pomocne przy wyznaczaniu standardów w tym obszarze oraz sposobów pomiaru ich realizacji. Jest ona świadectwem dobrych kompetencji badawczych Doktorantki, wykazującej się ponadto wspólnie oczekiwaną umiejętnością prowadzenia badań mających zastosowanie w praktyce społecznej i gospodarczej.

Stwierdzam, że praca spełnia ustawowe wymogi stawiane rozprawom doktorskim. Wniosuję o dopuszczenie Pani mgr Marzeny Majer do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Stanisław Fel

Lublin, 29.05.2017